

MAYER ERZSÉBET

Halálviszony, haláliszony

Több dolgok vannak földön és égen,
Horatio, mintsem bölcselmetek álmodni képes.
(Shakespeare)

Az emberiség sok ezer éves tapasztalata, hogy mindenki, aki megszületik, az meg is hal, mint ahogy az is, hogy a természetben és a történelemben minden elmúlik, minden eltűnik. A halálhoz való, korokon átívelő viszony mégis azt mutatja, hogy az emberiség nehezen tudja tudomásul venni a halál tényét mint a véges emberi élet záró mozzanatát, s egyre nehezebben tudja összeegyeztetni az evilági és a túlvilági létszintet, vagyis a végest a végtelennel, a mulandó testet a lélek halhatatlanságával. Megfejthetetlen titok marad számára a változást jelző idő is. Tudja, tapasztalja, hogy térben-időben él, de nem tudja megragadni, mert az idő engedetlen és szabálytalan. Az idő számtalan zavarba ejtő tulajdonsággal és képességgel rendelkezik. Például különféle mozgásokat végez: rohan, siet, szalad, néhanapján meg is áll, vagy drámai módon kizökken. Képes sebességváltásra, akkor viszont repül, elszáll, megreked, döcög. Ha irányt vált, akkor hol előre, hol meg visszafelé folyik. Trükkös időutazással meg lehet szakítani folytonosságát, vissza a múltba, előre a jövőbe. Az emberi történelem ismeri mind a békés, mind a vészterhes időket. A mindenkori embernek viszont ketyeg a biológiai órája. Mindezzel a sokoldalúsággal hiábavaló szembeszállni. Az ember nem képes kisajátítani és a maga uralma alá hajtani az időt. Keservesen tapasztalta meg, hogy az idő keresztjét nem tudja lerakni, minden erőfeszítése ellenére sem képes az időt átszabni s a végpontot odébb tolni.

Amikor találkozunk a halál kapujában álló embertársainkkal, megértjük az idő súlyát, a személyre szabott mértékét és felelősségét, a senki másra át nem ruházható személyes idő kimértségét. Töbnyire tehetetlenül, rossz lelkiismerettel állunk a halálos beteg ágya mellett, különösen, amikor tisztába jövünk azzal, hogy a nővérek munkája már hiábavaló, hogy az orvosok tudása itt véget ér. Látjuk a beteg kiszolgáltatottságát, mély magányát, megrendítő szenvedését. Érzékeljük, hogy milyen fájdalmas letenni az életet, hogy milyen munkadarabbá válni, ami felsérti a beteg méltóságát, egyediségét. A körülötte lévő üresség pedig egyre csak nő. Megtapasztalhatjuk az utolsó életszakaszra sodródott embertársaink tiltakozását, vadját, alkudozását, depresszív befelé fordulását s végül a kényszerű vagy kegyelmi beletörődését a megmásíthatatlanba. Elisabeth Kübler-Ross svájci származású pszichológusnak halálos betegek ágya mellett szerzett mély spirituális tapasztalatai szólnak ezekről az állapotokról. Az ő tapasztalataival egybevágóan költői nyelven fogalmazza meg Reményik Sándor 1924-ben írt *Kegyelem* című versében ugyanezt. Az idő végességébe zárt ember sír, átkozódik, imádkozik, majd minden erejét megfeszítve ellenáll, mígnem megérti, mindhiába, mert „a bűn, a betegség, a nyomorúság, / A mindennapi szörnyű szürkesség Tömlöcéből nincsen, nincsen menekvés!” Míg Reményiknél ettől a felismeréstől megnyílik a kegyelem, addig ugyanebben az évben Kosztolányi a bús férfi panaszaként adja át kisfiának a fenti tapasztalást: az élet ikerajándékát, az édeskeserűt, s óva inti a szélsőségektől: eget ne vívj, mély kutakat ne áss! Reményik az isteni elrendeléshez igazodó ember, Kosztolányi pedig a történelmi ember földi egyensúlyára figyel.

Az itt felsorolt orvosi és költői tapasztalatok egyértelműen jelzik, hogy keserves átlépni a végsőből a végtelenbe, az itt és most konkrétságából az örökkévalóba. Sőt, ahogy az időben közeledünk napjainkhoz, az is kiderül, hogy a fizikai test és a szellemvalónk egybetartozását egyre nehezebben tudjuk felfogni.

A halálviszony változásának néhány meghatározó mozzanatát érdemes felidézni. Merezskovszkij, az ősi egyiptomi szellemiség mély ismerője hívja fel a figyelmet arra, hogy a *piramis* szó jelentése: kilépés a fénybe, a föld elhagyása. Ami annyit jelent, hogy az ember valóban az égi fény gyermeke, s hogy a halállal nem elpusztul, hanem visszatér igazi eredetéhez, a lélek halhatatlan bi-

rodalmába. A szent család egyiptomi menekülését szimbolikusan mint Jézus beavatását értelmezi. S van még egy világirodalmi érve is: Ibsen Peer Gyntje a vándorlásait Egyiptomban kezdi. Mindehhez annyit tennék hozzá, hogy Madách *Tragédiájának* első történelmi színhelye is Egyiptom. Az ősi-ségtől kezdve az ókoron át a középkori ember időszemlélete a kozmosz egészét átható körkörösség. Ennek a körnek része az élet és a halál, a most és az örökkévalóság, s amelyben a fény és az árnyék, a teremtés és a rombolás folyamata és állapota szervesen összetartozik. Még a középkor misztikusai is tökéletes egységben látták az univerzumot, annak ellenére, hogy a keresztény vallásban a világ polárisává válik, a tér mennyre és pokolra, az idő a földi lét siralomvölgyére és az öröklét mennyei üdvösségére tagolódik, de nem szakad ki az ember ebből a szerves egészből.

A reneszánsztól a korábbi időszakokban is megnyilvánuló individuum először meglazítja, majd elszakítja égi s természeti kötelekeit, figyelmen kívül hagyva a kerek egészből fakadó korábbi eligazító érvényességét. Az individuum kézbe veszi a történelem folyását, rendületlenül halad előre, egyre aktívabban, eltakarítva a haladás útjából mindazokat és mindazt, ami a végső győzelem megvalósulását akadályozza. A történelmi ember erőszakot tesz a természetben, megzavarja a körkörösség örökös rendjét, az élet és halál urává teszi önmagát. A halál a modernitásban, mint ahogy az élet is, csak annyiban fontos, amennyiben feltétel nélkül szolgálja a történelmi sikereket. Nem ismeri a személyiséget, csak a művi közösségek kollektív tudatú anyag-gyermekeit. Majd hamar kiderül, hogy az ember problematikája nem racionális. A ráció nem elégséges az emberiség feladatainak elvégzésére. A lélekről alig esik szó, a halhatatlanság a történelmi nagyságokat megillető titulus lesz.

Napjaink reszketeg, hetykén gögös és magabiztos embere becsavarodott a pénz-, a tárgy-, az élmény-, a programhajhászó életmódba. Játsszik az idővel, játszik az időben, mint ahogy vele is ezt teszik. Itt már nemcsak a kör kiegyenesítése a gond, hanem a magára maradt individuum becsavarodása önmagába. Az értékválságba került ember nem halad, hanem a konditermekben gyakorolja a helybenjárást. Elveszíti alapvető képességét, hogy a másik ember helyzetét érzékeli, hogy a másik ember helyzetébe képzelje magát. Az asztma, a cukorbetegség és az autizmus, a hipermozgékonyosság ennek a jele. A posztmodern ember, éppen mert minden vonatkoztatási rendszert elveszített, minden korlátozást, rendszerbe illesztést saját szabadságának durva korlátozásaként él meg, amit szélsőséges formában diktatúrának érzékel.

Így az idő múltával a bibliai tanítások holt, kultúrtörténelmi ismeretté váltak. Pedig nem veszítettek el érvényességüket. Érdemes felidézni útmutatásukat.

A *Példák könyvének Elmegyek meghalni* verse költői módon fogalmazza meg, hogy bárhol áll is az ember a társadalmi ranglétrán, sem hatalmat, sem rangot, sem pénzt nem vihet magával. Elmúlik a vitéz dicsősége, szétfoszlik a bíró ítélkező hatalma, a szépség ígérete, okafogyottá válik az élet habzsolása, vagyis az evilági örömök hajhászása. „Elmegyek meghalni: remélvén az örökké maradó életöt, kiért ez elmulandó életöt megutálom.” Az értékrend egyértelmű: a hiú, mulandó földi gyönyörök helyett a halál ajándékként az ember az örökkévalóságba léphet. Így gondolkodott és érzett még a középkori ember, aki komolyan vette a lélek halhatatlanságát, és arra törekedett, hogy Isten rendelése szerint éljen, s hogy minden tevékenységét alárendelje a üdvözülésnek.

A *Prédikátor könyvében* is van időálló bölcsélet. Az, hogy az ég alatt, a földi világban minden dolgnak kijelölt ideje van. A halálba menők legnagyobb szomorúsága, hogy ezt későn értették meg, más életét élték a saját idejük helyett, elszalasztották az idő által felkínált lehetőségeket. A prédikátor tanításának alapja, hogy minden természeti és emberi jelenség közös vonása a keletkezés és az elmúlás, az épség és a romlás, a növekedés és az enyészet, az elevenség és a pusztítás, valamint a folyamatokat kísérő, szintén ellentétes érzések, mint az öröm és a szomorúság, az ujjongás és a kétségbeesés. A világ rendje itt még kerek egész. De hiába minden figyelmeztetés, egyre kevésbé értjük, hogy az örökkévalóság nélkül minden földi dolog csupán füst és pára, s hogy a földi fontosságok értékét az örökkévalósághoz való viszony határozza meg.

A modernitásba került vagy oda kényszerült ember gyötrelmeit pontosan érzékelteti Csokonai Vitéz Mihály *A lélek halhatatlansága* című filozófiai költeményében. Megírásának körülményei ismertek. A költeményt Nagyváradon, Rhédei grófnő temetésén maga a költő olvasta fel 1804-ben. A költő rossz anyagi viszonyok között élt, rossz egészségi állapotban, s nem tudott megélni költői tehetségéből. A halotti búcsúztatás végleg aláasta egészségét, megfázott, tüdőgyulladást kapott, majd ennek következtében egy évre rá, 1805 januárjában meghalt. A személyes körülmények mel-

lett nem hagyható figyelmen kívül, hogy tizenöt évvel vagyunk a francia forradalom sorsfordító eseménye után. Az ígéretes jelszavak – szabadság, testvériség, egyenlőség – színes káprázatába szédült világ lehetővé teszi a pénz szabad áramlását a tulajdonhoz való jog alapján. Az ész diadalát ülik, minek következtében a ráció határán kívülre került szellemiség és a vallás értékei degradálódnak, köztük a lélek és a halhatatlanság kérdése is. Akik vigyázó szemüket Párizsra vetik, hamarosan tágra nyílt szemekkel rémülettől reszketnek. Látható volt, hogy az ész csalárd, hogy az erkölcs, a szabadság hitvány féreggé sülyesztette az embereket, továbbá hogy a becsület hiábavaló, a reménység pedig csalfa tünemény. A temetés kapcsán a költő „Szíve gondolatát” (micsoda szókapcsolat az ész diadalának pillanataiban!) tárja a gyászolók elé. A nagy érzékenységű költő filozofikus kérdése, miként érthetjük meg és miként viselhetjük el a test halandóságának és a lélek halhatatlanságának összetartozását. Miért a földi nyűg, ha meghalunk, ha viszont halhatatlanokká válhatunk isteni lelkünk folytán, miért kell végigjárni az élet rögzös útját? E paradoxon kapcsán úgy érzi, aránytalan árat fizetünk ezért az áttűnésért, s tele van felzaklató kétségekkel. S ha az embereknek, „a kétlábú tollatlan állatoknak” a cselekedeteit és gondolatait vizsgálja, nem találja sem a mindenható, sem az igazságos, sem a jószágos Istent. Itt bizony súlyos vádbeszéd hangzik el. Olyannyira súlyos, hogy megroppan alatta a kétségekkel küszködő vádló. Mivel belső vitáról, önmeggyőzésről van szó, él a később a *Szózat*ból ismertté vált formulával: az nem lehet... Csokonai esetében az nem lehet, hogy az Isten félelemre, rettegésre, irtózatra, ténférgésre teremtette az embert. Majd könyörgésre fogja a szót, leborulva kéri Istenét, segítse őt abban, hogy ne veszítse el istenhitét. Majd józanabb, higgadtabb hangnemben folytatja az önmeggyőzést, belekapaszkodva abba a kultúrtörténeti ténybe, hogy valamennyi ősi és archaikus nép és bölcselkedő tudott a lélek halhatatlanságáról, a szkítáktól Konfuciuszig. Csokonaival egyetértve több kortárs magyar költő is úgy érzi, aránytalan és igaztalan árat fizetünk az öröklétért. A Kortárs hasábjain folyó meghívásos költőversenyben résztvevők (2011–2016) könnyen ráhangolódtak a vers gondjaira, és könnyen párbeszédbe elegendhettek a költővel. Fokozhatták a földi lét csodálatát, vagy épp ellenkezőleg, a barkácsország csúfságaitól borzongtak, beleértve az iváskényszer hatása alatt senyvedő ember látványát is. A modern ember szimbólumaként idézték fel a Tesco közelében magányosan álldogáló kőszent alakját, aki immár cél és feladat nélkül maradt. A költők egy része Csokonaihoz hasonlóan vádbeszédet intézett a Teremtőhöz, felhánytorgatva a láthatatlan, kifürkészhetetlen mindenható önkényét, aki kényekedve szerint labdázik az emberi életekkel. Volt, aki csak elégikus panaszdalban szomorkodott az égi fények kihunyása, az öröklét ígéretének kihűlő párája okán. A poétai sors sem változott: az is boldond, aki poétává lesz Magyarországon! A Csokonai-kérdés továbbvivőinek méla hangját módosította Vári Fábián László és Sajó László. Szerintük ugyanis nem a kérdés és a helyzet súlyossága a lényeg, hanem még a halálban is benne rejlő erotikus gyönyör kiélvezése: ha a Teremtőnek úgy tetszik, akkor válják egészségére a tömény italba párolódott életek kihörpölése.

A filozófiai költeményben érzékelhető gyötrelmes halálviszony az ezt követő időkben egyre inkább haláliszonnnyá változik. A magabiztos, öntudatos ember igyekszik kicselezni az idő haladását. Olyan történelmi programokat talál ki, ahol uralni akarja az időt vagy meghaladni azt. A teljesítményközpontú, áruhabzsoló társadalomban a modern embert a sebesség, a haszon, a siker érdekli. Ha ebben eredménytelen, vesztesnek érzi magát. Viszont ha túl nagy sebességgel halad, akkor hamar érkezik, s agyon kell csapnia az időt. Ha a teljesítmény számít, s nem a folyamat, nem a jelenvalóság, akkor az ember elveszíti önmagát, ami identitászavarral, az emberi teremtőerő kiszikkadásával, elsatnyulásával jár. Már egyáltalán nem értelmezhető a korszerű ember számára Hermész Triszme-gisztosz bölcsellete: Ami nem örök, az nem igaz. Ahogy az ember alázuhan az égből, ahogy uralma alá hajtja a természetet, ahogy leigazza a történelem játszóterén embertársait, csúfosan magára marad. Huxley a *Szép, új világ*ban jól táplált, jól öltözött, szexuálisan kielégített embereket mozgat, akiknek viszont nincs énje, vagyis belső magja. Világérzékelésükből eltűnik az alaposág és a mélység. Embertársaikkal a legfelszínesebb kapcsolatban vannak, jelszavak irányítják őket. Például: nyúl ki minden öröm után, ne halaszd holnapra bután. A halmozás viszont soha meg nem elégedettséget hoz, mert a több még többet követel. A mindenhatóságra törő kérlelhetetlen akaratával életellenes lesz, hiszen megakadályozza az élet természetes kibontakozását.

Ebben az állapotban az örömök toplistájának élére a szexuális kielégülés kerül. A *cogito ergo sum* formula így módosult: *coito ergo sum*. Mindez természetes tudományos alapon. Freud állítása szerint ugyanis a szexuális kielégülés biztosítja a mentális kielégülést, sőt, minden mentális jelen-

ség alapja fiziológiai jelenségekben keresendő. Hamvas Béla velős kritikai észrevételével mélyen egyetértek: „valamennyi ösztönös szükséglet teljes kielégítése nemcsak a boldogsághoz kevés, de még az épelméjűséget sem garantálja”. Egyetértek azzal a megjegyzésével is, hogy Freud elmélete „a tizenkilencedik századi kapitalizmus patriarchális hímjének a tapasztalatát írja le”.

De még ez sem elég! A 20. század szembeszáll és gúnyt űz a halálból. Kijelenti, hogy a halál trükk. Cáfolhatatlan meggyőződésként terjed, hogy eljön az az idő, amikor a sokoldalúan tudományosan képzett ember leleplezi ezt a trükköt, s akkor a teste örök életű lesz. S itt elérkeztünk a történelmi nagyságok bebalzsamozásának korszakába, s mint akkortájt mindenben, ebben is élen járt a Szovjetunió. Lenin testének bebalzsamozásával követendő példát mutatott. A test örökkévalóságának tudományos és empirista produktuma előtt pedig a Vörös téren hosszú sorban meneteltek az anyag halhatatlanságának imadására a kollektívák személytelen embertömegei, akik ugyanilyen áhítattal ünnepelték Sztálin atyuska karizmatikus alakját. Umberto Eco idéz fel egy Sztálinnal kapcsolatos legendát. Állítólag egyszer megkérdezte, hány hadosztálya van a pápának, ugyanis a szellemi hatalomról nem volt fogalma.

Igaztalan és féldoldas lennék, ha nem beszélnék a fejlett civilizált Nyugat ámokfutásáról. A háború utáni nemzedék eszményítette a Szovjetuniót, követte a szocialista realizmus útmutatásait, a munkásosztályról mint a legfelségebb mítoszról képzelgett, miközben Amerikába vágyott. S lám, az álmai testet öltöttek, Amerika életforma lett, ma pedig kínos követési és alávetettségi kényszer. Míg a világ proletárjai május elsején vonultak büszkén, most az Elemi Ösztönkielégülés Világbjajnokai vonulnak büszkén.

S mindezek után az ember félelemérzete az elviselhetetlenségig fokozódott. Íme, a folyamat Lakner László szavaival:

„Az ember parittyával lő arra, amitől fél / Az ember megsüti, megrágja, amitől fél / Tűzben zsugorítja, a kapura szögezi / Az ember a barlang falára rajzolja, amitől fél / Türe szűrja, közelről nézi, konzerválja / Tárgyként használja, amitől fél / Az ember kartotékolja, amitől fél / Mitologizálja, hasonmást csinál neki / Elbíbelődik azzal, amitől fél / Az ember gyönyörködik abban, amitől fél / Az ember viccet csinál abból, amitől fél / Értéket ad annak, amitől fél / Az ember plexibe önti, amitől fél / Művészetet csinál abból, amitől fél.”

A poétikai felismerést Kübler-Ross tapasztalásaival bővítem: „A félelem olyan árnyék, amely mindent feltartóztat: szeretetünket, igazi érzéseinket, boldogságunkat, magát a létünket.” Karl Popper velős meglátása szerint: „a konspirációs társadalomelmélet [...] az Istentől való elfordulásból és abból a kérdésből következik, hogy vajon ki foglalta el Isten helyét.”

A posztmodern ember számára – Hamvas Béla gondolatmenetét követve – a halál ténye és a haldoklás állapota kibírhatatlan és elviselhetetlen. Inkább zajong, egyre fülsértőbben. Ahogy nő a félelme, úgy növekszik a zajszint. Zenebonát csap, olyan felfordulást és izgalmat idéz elő, bőven gondoskodva állandó robajokról. Szüntelenül gondoskodik drámáról, rémregényről, borzalomról, bombákról, katonabandákról, hogy e kábulatban észrevétlenül halhasson meg.

Az élet mélységének, tragikumának elviselhetetlenségét a zajongás mellett különböző védelmi és biztonsági rendszerekkel igyekeznek tompítani. De ez sem tökéletes, mert mennél inkább elrekeszti magát a reszkető ember, annál inkább ő lesz a fogoly. Olyannyira, hogy ha magába zuhan, esetenként maga mellé esik. Az Isten szerepe ebben az állapotban egy biztosítótársaság láthatatlan vezérigazgatói szintjére korlátozódik.

Levonhatjuk azt a következtetést, hogy a fájdalom elviseléséhez nincs morális, spirituális hátterünk. Azok, akik szeretnének segíteni embertársaiknak a haláliszony leküzdésében, a személyiség fontosságát hangsúlyozzák, ami azt jelenti, hogy saját önvalónkkal kell csendesen kapcsolatba lépni. Vállalni saját értékrendünket, s tartózkodni mások utánzásától, idegen minták követésétől. Fontosnak tartják, hogy az időnkkel okosan gazdálkodjunk, hogy minden nap adjon újabb meglátásokat. Szepes Mária mindezt ezzel támasztja alá: „mert az, aki nem a saját útját járja, előbb-utóbb megbetegszik, hiszen minden fizikai fájdalom, rossz érzés üzenet a lelkünkötől. [...] A lényeg, hogy azzal foglalkozz, ami Te vagy, találd meg az életben a megfelelő segítőtársakat, és teremtsd meg a belső harmóniádat. Csak ez számít, semmi más.”

Hát ne féljete!

IRODALOM

- BERGYAJEV, Ny., *Az ember rabságáról és szabadságáról*, Európa, Budapest, 1997.
- CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Válogatott versek*, Európa, Budapest, 2009.
- FREUD, S., *Esszék*, Gondolat, Budapest, 1982.
- FROMM, E., *A szeretet művészete*, Háttér Kiadó, Budapest, 1993.
- GYÖKÖSSY Endre, *Magunkról magunknak*, Református Zsinat kiadása, Budapest, 1989.
- HAMVAS Béla, *Arkhai*, Medio, Szentendre, 1994.
- KOSZTOLÁNYI Dezső, *Összegyűjtött versei*, Szépirodalmi, Budapest, 1980.
- KÜBLER-ROSS, E., *Éretté válni a halálra*, Korda, Kecskemét, 2002.
- KÜBLER-ROSS, E.–KESSLER, D., *Élet-leckék*, Vigília, Budapest, 2002.
- KÜBLER-ROSS, E., *A halál mint ragyogó kezdet*, Bioenergetic, Budapest, 2012.
- MERESKOVSZKIJ, D. Sz., *Kelet titkai*, Holnap, Budapest, 1992.
- POLCZ Alaine, *Ideje a meghalásnak*, Pont, Budapest, 1998.
- RIJKENBORGH, *Az egyiptomi ősgnózis*, Rozekruis pers, Hollandia, 1996.
- REMÉNYIK Sándor, *Isten közelében*, Unikornis, Budapest 1991.

PAULOVICS LÁSZLÓ, Jákob harca, 2005